

tananyagként. Kiválóan összeállított gyűjtemény, amelyet ajánlok mindazoknak, akik ismerik az olasz nyelvet, és többet szeretnének megtudni akár a nyelvről, akár a nyelvészetről.

Antologia di semantica, di lessicologia e di lessicografia italiana. Szerkesztette: Fábrián Zsuzsanna. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.

Fóris Ágota

A hazai Foucault-recepció lehetőségei

Minden kiadásra került könyv, illetve szöveg egy fennálló beszédrendben jelenik meg, mely megjelenés a beszédrend módosulásának lehetőségét adhatja. A feltételes mód használata nem véletlen, ugyanis egy szövegkiadás, és az azt kísérő elő- és/vagy utószavak, valamint a rövid ismertető tanulmányok, bár valamilyen igény fellépését jelzik, nem egyenlőek a recepcióval, azt nem tekinthetjük megtörténtnek. Mindezt Foucault Az igazság és az igazságszolgáltatási formák című, a közelmúltban (Sutyák Tibor kitűnő fordításában) közreadott előadásszövegének apropóján mondom.

A hazai „Foucault-recepció” már sajátos történettel rendelkezik. Ezt a történetet olyan problémák és visszasságok terhelik, melyek nem magyarázhatóak meg pusztán a régiókban történő politikai irányváltásból, a makroszkopikus hatalmi viszonyok átrendeződéséből. A jelzett visszasságokat a Foucault által elfoglalt álláspont számunkra meglehetősen nyugtalanító konzekvenciái adják, mivel gyakorlata elválaszthatatlan egy sajátos „történeti–politikai aktivitástól”. Ez a nyugtalanság és az esetlegesen vele járó elzárkózás megérthető, hiszen nem egykönnyen eliminálható az a teher, amit a totalitarisztikus beszéd a hazai filozófiára és más tudásterületekre rótt. Ennek a tehernek köszönhetően, a régióban a tudás-hatalom olyan alakzata jött létre, mely szerint a hatalom – ami alatt elsősorban politikai hatalom értendő – szolgálatába álló, illetve általa igénybe vett tudás, valamiféle nem-igaz (hamis és hazug) tudás, míg a „valódi tudás” szükség-szerűen „ellenzéki” pozícióba szorul. A tudás és a hatalom ilyen leegyszerűsített, az elnyomással és a tiltással azonosított képlete, nem csupán a szélesebb közvéleményben, hanem az egyes tudásterületeken foglalatosságokban is reflektálatlanul (tovább) él. Azaz figyelmen kívül marad a megszólalások stratégiai és (ön)legitimációs kontextusa, minek követ-

keztében egy olyan beszédrend implikálódik, melyben lehetővé válik bizonyos identifikációs és kategorizációs kényszerek működésbe lépése, ami miatt e kényszerek asszimilációs hatásának ellenálló beszédmodok – ilyen az archeológia és a geneológia beszéde – mintegy automatikusan kizáródhatnak.

A fentiekben elmondottak szempontjából érdekesnek, sőt emblematikusnak tekinthető az a Kerekasztal-beszélgetés szövegében található jelenet, amelyben Foucault egy (valószínűleg) brazil pszichoanalitikussal, H. Pelegrinóval csap össze. Vitájuk során Foucault azt tapasztalja, hogy ellenfele „süketel”, ezért stratégiát változtat.

„M. Foucault: Azt fogja gondolni rólam, hogy kiállhatatlan vagyok, ráadásul igaza is lesz... Egyáltalán miről beszélünk?

H. Pelegrino: Az emberi létezés alapvető struktúrájáról.

M. Foucault: Vagy úgy. Akkor viszont azt válaszolom..., hogy szó sincs az emberi létezés alapvető struktúrájáról...”

A pszichoanalitikus mindebből mit sem vesz észre; meg sem hallja a másik beszédét, ezért képtelen saját álláspontjának megkérdőjelezésére, és tovább hajtogatja „a vágy lényegi és alapvető struktúrájáról” szóló mitológiai tematikáját, vagyis arról beszél, amiről „szó sincs”.

Míndezekből a következő kérdés nyerhető: mit kezdetünk (itt és most) ezzel a szöveggel és mit kezdhet az velünk?

A fennálló rend kedvéért szólni kell azokról a törekvésekről is, ahol a Foucault-i szövegeket működtetni, belátásait érvényesíteni próbálják. Ezek, az elsősorban a szociológia és az irodalomtudomány területén látható felvételi kísérletek, a szociológiában (egyelőre) elszigetelten jelentkeznek, az irodalomtudományban – azon belül is a hermeneutikai beállítódású értelmező közösségekben – jóval szélesebb keretek között mennek végbe. Azonban az utóbbi törekvéssel kapcsolatosan felvethető az, hogy a beszédmodok ilyen jellegű „keveredése”, pontosabban a Foucault-i szövegeknek egy hermeneutikai kontextusba helyezhetősége mennyire tekinthető problémátlanak, persze annak belátásával, hogy a vegytiszta beszéd és interpretációs nyelv igénye – azok uralhatóságának korlátozottságánál fogva – lehetetlen és értelmetlen igény.

A filozófiában Nietzsche óta datálható, nála sok esetben csak implicit módon meglevő témák – mint például az embernek mint univerzális szubjektumnak a megkérdőjelezése, vagy az interpretációs mozgások lezárhatatlanságának belátása – egyaránt fellelhetők Heidegger fenomenológiai hermeneutikájában, a dekonstrukció szövegeiben és az archeológiai, illetve geneológiai beszédben. Ezek a tematikák, az eltérő teoretikus pozíciók közötti átjárhatósági és konvergencia-irányoknak tűnhetnek. Hogy ezek ténylegesen átjárhatóságot jeleznek-e, az ma még nem pontosan látható, ezért nem eldönthető. Mindenesetre óvatosságot igényel az így előállt probléma kezelése, nehogy az egymással inkommensurábilis beszédmodok, a kialakuló viták során, saját rendjüket kérjék számon a másik beszédén. (Itt tehető egy megjegyzés, miszerint a megismerés, illetve

megértés olyan aktusok formájában írható le, „melyek révén az emberi lény erőszakosan a hatalmába keríti a dolgok egy részét, reagál bizonyos helyzetekre, rájuk kényszeríti saját erőviszonyait... nem vesz tudomást a dolgok közötti különbségekről, asszimilálja azokat...” Ez a megjegyzés nem pusztán ellenpontozza a fenti, óvatossági igényt, hanem alááshatja ezt az egész szöveget.) Mindez nem jelenti egy demarkáció sürgetését, ellenkezőleg, előzetesen azonban meg kell elégednünk azzal, hogy egymást elbizonytalantató stratégiákkal dolgoz(hat)unk.

Az archeológiai és geneológiai stratégia csak úgy tehető értelmessé (hozzáférhetővé), ha további és megfelelő kísérletek történnek

Az archeológiai és geneológiai stratégia csak úgy tehető értelmessé (hozzáférhetővé), ha további és megfelelő kísérletek történnek a Foucault-i korpusz produktív felvételére. Tehát nem egy „szólam” pusztán áttemelését kell biztosítani, hanem a produktív felvétel ismétlés (Wiederholung) jellegéből következően, a felvenni kívánt beszédmód olyan „transzponálása” szükséges, miáltal az megfelel a sajátos szituáció kihívásainak.

a Foucault-i korpusz produktív felvételére. Tehát nem egy „szólam” pusztán áttemelését kell biztosítani, hanem a produktív felvétel ismétlés (Wiederholung) jellegéből következően, a felvenni kívánt beszédmód olyan „transzponálása” szükséges, miáltal az megfelel a sajátos szituáció kihívásainak.

Mit állít tehát Foucault, mikor a „szociális ortopédia”

korszakáról beszél, vagy egy olyan provokatív kijelentést tesz, hogy „a társadalomban, ahol élünk, a panoptizmus uralkodik”? Rekapitulálva: egy olyan hatalom- és társadalomtípus valóra vált utópiájáról beszél, ami a 19. században, a legkülönfélébb igények és törekvések véletlen kereszteződése által jött létre, és amelyet „a »fenyegető társadalom« névvel jellemezhetünk”. E társadalom intézményi rendszerére jellemző, hogy benne „az emberek ideje és teste, maga az emberi élet valamiféle produktív erővé” alakul, és így az ember rögzül a termelés gépezetében. Mindehhez „szükség volt arra, hogy az emberi létezés egészét mikroszkopikus hatalmi hajszaerek szőjék át”. Ez az infra-hatalmi képződmény „kialakulása és működésbe lépése során” lehetővé tette egyrészt a nyereségtöbb-

let, másrészt „az úgynevezett »embertudományok«, valamint a tudás tárgyaként felfogott ember” kitalálását (Erfindung). Ennek a rendnek – melynek a felügyelet, az ellenőrzés és a korrekció mozzanatai adják alapvető dimenzióit – mintaszerű, szimbolikus megnyilvánulása a börtön, a panoptikum, melyet *Bentham* építészeti leleményének köszönhetünk, és akinek fontossága, társadalmi berendezkedésünk szempontjából, meghaladja „még *Kant*ét” *Hegel*ét is”, mivel jelenlegi helyzetünket *Bentham* programja határozza meg. Amire a Foucault által működtetett „kritikai gépezet” irányul, az „az infra-hatalom elleni támadás”, mely jelenti a nyereségtöbblet lerombolását, valamint „az embertudományok és a tudás alapvető, privilegizált tárgyaként felfogott ember” megkérdőjelezését.

Tehát az archeológiai elemzés 1. a megszokott, történetileg kialakult képződményeket, melyek a „fel-nem-tűnő otthonosság jellegével” bírnak, feltárja, feltűnővé teszi, vagyis evidens voltát megkérdőjelezi; majd 2. felméri „a formáció által valaha képviselt, illetve jelenleg felmutatott hasznosságot, vagyis azt, miképpen működik létezési feltételeink aktuális ökonómiájában”. Az elemzés azonban nem áll meg itt, hanem 3. a már feltárt rend transzparenciája biztosítja, hogy a hozzá kapcsolódó hatalmi rendszer sebezhető pontjai is láthatóvá váljanak. Itt, a 3. pontban érhető tetten az a hozzáállás, amely egyfajta történeti-politikai aktivitásban áll, és amely „feladatát csak akkor tudja elvégezni, ha megnyilvánul könyvekben, diskurzusokban, a mostanihoz hasonló vitákban csakúgy, mint politikai akciókban, a festészetben, a zenében...”

Ezen a ponton rá kell mutatni egy lehetséges problémára; konkrétan: még ugyan hallható az a szólam, amely a liberális demokráciák végső győelmét helyezi kilátásba (*Fukuyama*), azonban egyre erősödik egy ellenszólam, amely az ilyen berendezkedésű államok destabilizációjáról, intézményes válságáról beszél (például *David C. Korten*). Amennyiben ez az ellenszólam igazolható, akkor a „kritikai gépezet” működésének adekvátsága megkérdőjeleződhet az előállt helyzetben, hiszen a célba vett hatalmi képződmények maguktól is megrendülnek.

Hogy tisztábban láthassunk, röviden ki kell emelni néhány jellemzőjét az emlegetett „válságnak”: 1. a kelet-európai helyzet jellemzője, hogy az „új rend” konszolidációja egyébként is számos nehézségbe ütközik, ráadásul 2. a paradigmatis liberális demokráciák intézményrendszereinek működésében anomáliák mutatkoznak. Ezen anomáliáknak példaértékű megnyilvánulásai mind összefüggésben állnak az úgynevezett globalizációval. Ilyen jelenségek például: a) a diplomácia és a reprezentatív politika tehetetlensége, mivel nem rendelkeznek olyan eszközökkel, melyekkel beláthatnának a tényleges folyamatokba és egyben befolyásolhatnák azokat, ellenben az illegális, illetve illegitim gazdasági szerveződések – mint amilyenek a maffiák vagy a multinacionális cégek – képesek szabályozni, sőt, újrendezni a fennálló viszonyokat; b) a marginálisnak tűnő diskurzusok be nem kalkulálható hatásai a (transz)politikai és (transz)ökonómiai helyzetre (lásd ehhez *Bill Clinton* esetét *Monica Lewinsky*vel). Ezek és más extrém jelenségek megváltoztathatják a „felelős kormányzás” értelmét, mivel az eddigi paradigmák – melyeknek a felügyelet, az ellenőrzés és a korrekció mozzanatai adták az alapját – a megváltozott helyzetben működésképtelennek bizonyulnak.

A kérdés az, hogy ezek a makroszkopikus változások mennyire, milyen mértékben jelennek meg az infra-hatalmi szinten; azaz a társadalmi gyakorlatok változatlanok maradnak-e, vagy pedig azokban is módosulások mennek végbe? Mindkét alternatíva azonban érvényben hagyja az archeológiai elemzés funkcióját, hiszen nem az infra-hatalom eltűnéséről, hanem annak lehetséges átrendeződéséről van szó.

A fentiek alapján a „kritikai gépezet” működtetése értelmes (adekvát) stratégiának tűnik. Ebben a régióban való érvényesítése olyan feladatként áll előtűnk, „mely a segítségünkre lehet, ha meg akarjuk szabadítani magunkat mindattól, ami a múltban történt.

FOUCAULT, MICHEL: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák. Latin Betűk, Debrecen

Hajda Balázs